

Stanowisko rekomendacyjne w sprawie jakości i sposobu realizacji napisów dla niesłyszących w utworach audiowizualnych

1. Stan prawny

Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji (Dz.U. z 2015 r. poz. 1531), zwana dalej „u.r.t.” stanowi, że podlegający jej przepisom nadawcy programów telewizyjnych są obowiązani do zapewniania dostępności programów dla osób niepełnosprawnych z powodu dysfunkcji narządu wzroku oraz osób niepełnosprawnych z powodu dysfunkcji narządu słuchu przez wprowadzanie odpowiednich udogodnień: audiodeskrypcji, napisów dla niesłyszących oraz tłumaczeń na język migowy tak, aby co najmniej 10% kwartalnego czasu nadawania programu, z wyłączeniem reklam i telesprzedaży, posiadało takie udogodnienia (art. 18a ust. 1 u.r.t.).

Art. 47g u.r.t. nakłada na podmioty dostarczające audiowizualne usługi medialne na żądanie obowiązek dążenia do stopniowego zapewniania dostępności audycji dla osób niepełnosprawnych poprzez wprowadzanie odpowiednich udogodnień, np. takich jak napisy.

Rozporządzenie KRRiT z dnia 28 maja 2013 r. w sprawie niższego udziału w programie telewizyjnym audycji z udogodnieniami odbioru dla osób niepełnosprawnych z powodu dysfunkcji narządu wzroku oraz osób niepełnosprawnych z powodu dysfunkcji narządu słuchu (Dz. U. z 2013 r. poz. 631), wydane na podstawie art. 18a ust. 2 u.r.t. obniża kwotę udogodnień dla osób niepełnosprawnych w niektórych programach telewizyjnych. Rozporządzenie to stanowi, że udział w programie telewizyjnym czasu audycji z udogodnieniami dla osób niepełnosprawnych z powodu dysfunkcji narządu wzroku oraz osób niepełnosprawnych z powodu dysfunkcji narządu słuchu wynosi:

- 1) co najmniej 1% kwartalnego czasu nadawania programu, z wyłączeniem reklam i telesprzedaży, dla programów:
 - a) o zasięgu ludnościowym nieprzekraczającym 200 000 mieszkańców,
 - b) rozpowszechnianych w sieciach telekomunikacyjnych innych niż wykorzystywane do rozpowszechniania rozsiewczego naziemnego lub rozsiewczego satelitarnego, jeżeli liczba indywidualnych odbiorców nie przekracza 50 000,
 - c) których dzienny czas nadawania bez audycji powtórkowych oraz reklam i telesprzedaży nie przekracza średnio w kwartale 2 godzin,
 - d) wyspecjalizowanych o charakterze muzycznym;
- 2) co najmniej 5 % kwartalnego czasu nadawania programu, z wyłączeniem reklam i telesprzedaży, dla programów:
 - a) o zasięgu ludnościowym nieprzekraczającym 500 000 mieszkańców,
 - b) których dzienny czas nadawania bez audycji powtórkowych oraz reklam i telesprzedaży nie przekracza średnio w kwartale 5 godzin.

Nadawcy programów rozpowszechnianych w naziemnej telewizji cyfrowej w 2013 r. podpisali akt samoregulacyjny¹ - Porozumienie w sprawie sposobu realizacji obowiązków wynikających z art. 18a

¹ Porozumienie zostało podpisane w dniu 5 czerwca 2013 roku przez: TVP SA, Telewizję Polsat, Telewizję TVN, Telewizję PULS, Polskie Media (TV4), ATM Grupę SA i Stawkę sp z o.o. W sierpniu 2015 r. nadawca programu Stopklatka TV zadeklarował przystąpienie do ww. Porozumienia (brak deklaracji ze strony dwóch pozostałych

ustawy o radiofonii i telewizji dotyczących udogodnień w programach telewizyjnych dla osób z niepełnosprawnością wzroku i dla osób z niepełnosprawnością słuchu. Porozumienie określa, że przez napisy dla niesłyszących rozumie się:

- napisy w rodzimym języku, będące tekstowym odpowiednikiem mówionych dialogów lub narracji, korespondujące ściśle z widocznym na ekranie obrazem, zawierające rozróżnienie osób występujących w dialogu (kolorami lub przy pomocy identyfikatorów tekstowych – inicjały, imię bohatera itp.) oraz opisy tekstowe efektów dźwiękowych;
- napisy „na żywo” jako usługę umożliwiającą osobom z dysfunkcją narządu słuchu dostęp do treści dźwiękowych towarzyszących obrazowi w czasie prawie rzeczywistym (to jest z niewielkim przesunięciem czasowym), stosowaną w audycjach informacyjnych i publicystycznych;
- napisy dialogowe udostępniające za pośrednictwem tekstów w rodzimym języku dialogi i narrację audycji obcojęzycznych.

Porozumienie nie wskazuje, ile czasu ma być poświęcone na audycje z udogodnieniami dla osób z dysfunkcją słuchu. Mówi ono, że czas audycji z ww. napisami powinien być co najmniej uzupełnieniem do pełnej kwoty zobowiązań ustawowych w taki sposób, aby łączny czas emisji audycji z audiodeskrypcją, napisami dla niesłyszących oraz tłumaczonych na język migowy stanowił co najmniej 10 % kwartalnego czasu nadawania, z wyłączeniem reklam i telesprzedaży.

2. Realizacja napisów dla osób niesłyszących w programach telewizyjnych

Kwartalne sprawozdania składane do KRRiT przez nadawców telewizyjnych, dotyczące obowiązku zapewniania dostępności programów dla osób z niepełnosprawnością sensoryczną wskazują, że napisy dla niesłyszących stanowią zdecydowaną większość oferty audycji z udogodnieniami (tendencja ta występuje również w innych krajach). Przykładowo, w programach rozpowszechnianych w naziemnej telewizji cyfrowej audycje z napisami dla niesłyszących (dane za III kwartał 2015 r.) stanowią od 5,5% (jeden z komercyjnych programów sportowych) do 36,5% (Program 1 TVP) czasu nadawania programu z wyłączeniem reklam i telesprzedaży.

Przewaga udziału audycji z napisami dla niesłyszących nad pozostałymi udogodnieniami wymienionymi w u.r.t (tj. język migowy i audiodeskrypcja) wynika z tego, że dołączanie napisów w procesie produkcji audycji jest stosunkowo proste pod względem technicznym i organizacyjnym oraz najmniej kosztowne w porównaniu z tłumaczeniem na język migowy i audiodeskrypcją. Nie dotyczy to jednak napisów na „żywo” występujących w programach, których zawartość w dużej mierze opiera się na treściach produkowanych i rozpowszechnianych w czasie rzeczywistym. Chodzi np. o audycje informacyjne, relacje sportowe i inne, audycje z dużą zawartością dyskusji politycznych czy publicystycznych, które komentują bieżące wydarzenia. Tego typu audycje opatrzone są ograniczoną ilością napisów dla niesłyszących, co wynika z trudności techniczno-organizacyjnych występujących podczas ich tworzenia w czasie rzeczywistym. Pewną poprawę w tym względzie mogą przynieść prace nad uruchomieniem opracowywania napisów dla niesłyszących metodą *respeakingu*. Przygotowane w ten sposób napisy pojawiają się na ekranie z kilkusekundowym opóźnieniem.

Jeśli chodzi o zapewnienie właściwej jakości napisów dla niesłyszących, ogólne rekomendacje w tym zakresie zawiera niniejsze Stanowisko. W kwestiach bardziej szczegółowych nadawcy programów telewizyjnych oraz twórcy napisów mogą szukać wsparcia w specjalistycznych materiałach źródłowych, np. tych wymienionych w pkt 6 „Informacje końcowe”.

nadawców, których programy obecne są w naziemnej telewizji cyfrowej, tj. programu Focus TV oraz Telewizji Trwam (stan na koniec października 2015 r.).

3. Cel zamieszczania napisów w utworach audiowizualnych

Głównym celem zamieszczania napisów dla niesłyszących w utworach audiowizualnych jest usuwanie bariery komunikacyjnej wynikającej z dysfunkcji narządu słuchu, a w szerszej perspektywie - umożliwienie niesłyszącym i niedosłyszącym możliwie satysfakcjonującego odbioru utworów audiowizualnych. Poziom satysfakcji w tym zakresie nie zależy jednak wyłącznie od sposobu przygotowania i rozmieszczenia napisów, za co odpowiedzialność spoczywa na nadawcy programu/dostawcy usługi na żądanie, ale również od czynników od nich bezpośrednio niezależnych. Jest to związane z uwarunkowaniami technicznymi w zakresie metody rozpowszechniania (telewizja analogowa lub cyfrowa) i sposobu dystrybucji (naziemny, satelitarny, kablowy), jak też w zakresie właściwości urządzeń odbiorczych (obsługa teletekstu/napisów DVB), których konfiguracja i obsługa zależy od rozwiązań zastosowanych przez producenta (różne oprogramowanie, różna konstrukcja, różne ustawienia użytkownika). Ponadto, poziom satysfakcji odbiorcy z napisów dla niesłyszących w utworach audiowizualnych zależy również od tego, w jakim stopniu zasób i poziom użytego w napisach słownictwa odpowiada jego kompetencjom językowym i indywidualnym oczekiwaniom.

Wypracowanie jednolitej formuły redagowania napisów, która w równym stopniu zadowoliliby oczekiwania wszystkich odbiorców jest zatem niemożliwe: inne kompetencje językowe, a co za tym idzie, inne oczekiwania wobec stopnia szczegółowości, długości i wielkości napisów będą mieć osoby niesłyszące od urodzenia, inne - dzieci, inne - osoby, które utraciły słuch później niż we wczesnym dzieciństwie, a jeszcze inne - osoby z różnym stopniem niedosłuchu, w tym osoby starsze. Problem ten ma mniejsze znaczenie jedynie wtedy, gdy dana audycja skierowana jest do wyraźnie sprofilowanej grupy odbiorców (np. dzieci czy seniorów).

4. Odbiorcy napisów dla niesłyszących w utworach audiowizualnych

Jak wspomniano powyżej, odbiorcy napisów dla niesłyszących w utworach audiowizualnych nie stanowią jednorodnej grupy. W uproszczeniu wyróżnia się:

- **głuchoniemych**, tj. osoby niesłyszące i niemówiące; są to zwykle osoby niesłyszące od chwili narodzin lub takie, które utraciły słuch we wczesnym dzieciństwie (średni ubytek słuchu powyżej 90 dB); ich pierwszym, tj. natywnym językiem jest najczęściej język migowy, a ich umiejętność czytania w języku polskim, traktowanym jako tzw. drugi język, bywa poważnie ograniczona;
- **głuchych**, tj. osoby, które praktycznie nie słyszą, ale mówią; utrata słuchu nastąpiła u nich zwykle po opanowaniu mowy dźwiękowej (średni ubytek słuchu powyżej 90 dB); znają oni język polski, a w odbiorze utworów audiowizualnych potrafią dodatkowo posługiwać się czytaniem z ust;
- **niedosłyszących**, tj. osoby z częściowym uszkodzeniem słuchu (średni ubytek słuchu poniżej 90 dB), w tym osoby starsze.

Uznaje się, że w Polsce mieszka²:

- 35 tys. osób głuchoniemych;
- 10 tys. osób głuchych;
- ok. 900 tys. osób z niedosłuchem co najmniej w stopniu umiarkowanym oraz około 3 mln osób z lekkim niedosłuchem.

W związku z powyższym, można oszacować, że potencjalni odbiorcy napisów dla niesłyszących stanowią około 10% populacji Polski. Ponadto, z napisów dla niesłyszących mogą korzystać osoby słyszące, dla których napisy stanowią dodatkową pomoc w zrozumieniu treści utworu, w tym

²Dane szacunkowe, prof. Bogdan Szczepankowski, Przewodniczący Polskiej Rady Języka Migowego.

cudzoziemcy uczący się języka polskiego, a także inni odbiorcy, którzy z różnych względów nie mogą lub nie chcą korzystać z fonii w telewizyjnym przekazie audiowizualnym.

5. Podstawowe zasady tworzenia napisów dla niesłyszących w utworach audiowizualnych

Podstawową funkcją napisów dla niesłyszących jest zastąpienie dźwięku - zarówno mowy (dialogów, komentarzy, itp.) jak i innych dźwięków stanowiących o istocie przekazu. Audycja audiowizualna zawiera jedną wersję napisów dla niesłyszących, co oznacza, że w przypadku audycji niekierowanej do specyficznej grupy celowej, musi to być wersja użyteczna dla jak największej liczby odbiorców, co wymaga poszukiwania kompromisu ze względu na ich zróżnicowane potrzeby i kompetencje językowe. W kontekście tym, należy mieć też na uwadze, że dla osób głuchych posługujących się językiem migowym alternatywnym rozwiązaniem jest tłumaczenie na ten język (art. 18a ust. 1 u.r.t jako udogodnienie dla osób z niepełnosprawnością narządu słuchu wymienia napisy dla niesłyszących oraz tłumaczenie na język migowy).

Z punktu widzenia przeciętnego odbiorcy napisów dla niesłyszących do utworów audiowizualnych istotne jest to, by korzystanie z nich było proste i naturalne.

Napisy dla niesłyszących powinny być opracowywane w formie teletekstu, gdy program za wiedzą lub zgodą nadawcy, jest dystrybuowany czy retransmitowany w analogowych sieciach kablowych (dostępność po wybraniu przez użytkownika funkcji teletekst w analogowym odbiorniku telewizyjnym).

Istotnym wyzwaniem w tworzeniu napisów dla niesłyszących jest po pierwsze to, że mają one przekazać treść ustnych wypowiedzi, co oznacza konieczność pogodzenia mowy potocznej z regułami słowa pisanego. Po drugie, napisy muszą znaleźć się na ekranie w określonym momencie i zmieścić się w ograniczonym czasie ekspozycji. Jest to o tyle trudne, że tempo czytania jest wolniejsze niż tempo mówienia, a ponadto dla odbiorców napisów dla niesłyszących przyjmuje się wolniejsze tempo czytania niż w przypadku osób słyszących, które np. korzystają z napisów dialogowych w filmach obcojęzycznych. Stąd konieczność stosowania skrótów i pomijania takich treści dźwiękowych, które nie są niezbędne, by w ograniczonym czasie móc odebrać istotę przekazu. Poza tym, w filmowych utworach audiowizualnych znaczenie obrazu jest zwykle większe niż w innych audycjach i w związku z tym zbyt wiele tekstu na ekranie może przeszkadzać. Proporcje w zakresie ilości informacji tekstowej zależą od rodzaju filmu i oczekiwań związanych z jego odbiorem. O ile mniejszy udział tekstu jest oczywisty w przypadku filmów przyrodniczych, o tyle np. w zagranicznych filmach fabularnych, dla których odbiorcy oczekują niezmiennego tekstu lektorskiego, może powstać rozdźwięk między czasem i miejscem potrzebnym na przyswojenie warstwy wizualnej a czasem i miejscem niezbędnym do umieszczenia i odczytania oryginalnej, pełnej warstwy słownej.

Biorąc pod uwagę powyższe przesłanki, do ogólnych zasad opracowywania napisów dla niesłyszących w utworach audiowizualnych można zaliczyć:

- **selekcję informacji:** należy ustalić, które informacje są niezbędne i jak należy je sformułować, by były zrozumiałe dla możliwie szerokiego grona odbiorców tego udogodnienia; należy unikać opisywania dźwięków oczywistych, których występowanie jednoznacznie wynika z obrazu;
- **czytelność - dobrą rozpoznawalność (widoczność) napisów:** tekst napisów musi wyraźnie odróżniać się od tła, na którym jest umieszczony. Rozróżnienie postaci możliwe jest przy pomocy identyfikatorów tekstowych (np. inicjały, imię bohatera itp.) lub za pomocą kolorów czcionki (ten sam kolor jest przypisany do tej samej postaci). Nie należy jednak wprowadzać zbyt dużej ilości kolorów, a ich użycie w danym utworze powinno być spójne i konsekwentne. Użycie znaków specjalnych (np. wersalików,

nawiasów) może służyć przekazaniu dodatkowych informacji (np. o sposobie mówienia, o odgłosach, o tle muzycznym itp.). Sprzyja to pełniejszemu odbiorowi utworu, ale nie może odbywać się kosztem tych treści, które niezbędne są do uchwycenia istoty przekazu;

- **czytelność - właściwe rozmieszczenie napisów na ekranie**³; tzw. rozstawienie napisów powinno uwzględniać możliwie najlepszą synchronizację z obrazem (kiedy to tylko możliwe, napisy powinny być idealnie zgrane z cięciami ujęć, scen) oraz zasadę, że jeden napis to nie więcej niż dwie, maksymalnie trzy linijki tekstu (w jednej linii maksymalnie 37 znaków). Ponadto, napisy te nie powinny zasłaniać: napisów znajdujących się w filmie, wizytówek (np. w audycjach informacyjnych), ust osób mówiących (umożliwienie czytania z ruchu warg), ani czynności istotnych dla zrozumienia sensu i przebiegu akcji w utworze;
- **ekspozycję napisów - czas wyświetlania**, który z jednej strony powinien być precyzyjnie dostosowany do tempa odczytywania (przyjmuje się, że w przypadku osób z dysfunkcją narządu słuchu jest to średnio 12 znaków na sekundę), a z drugiej – powinien utrzymywać synchronizację wyświetlanych napisów z akcją w utworze. W przypadku napisów przeznaczonych dla dzieci, czas ich wyświetlania powinien być wydłużony. Ponadto, napisy dla dzieci do 11. roku życia powinny być zredukowane pod względem ilości tekstu i maksymalnie uproszczone pod względem słownictwa;
- **komunikatywność napisów**: napisy powinny być zbudowane ze zrozumiałych, prostych i zwięzłych (ale nieprzesadnie skróconych) zdań oraz z powszechnie używanych wyrazów. Należy unikać skrótowców czy specjalistycznego, wyszukanego słownictwa, ale też nie cenzurować wypowiedzi bohaterów. Napisy nie powinny rozbijać związków wyrazowych, powinny odpowiadać logicznej budowie zdania i zachowywać poprawność gramatyczną, interpunkcyjną i językową (chyba że błędy językowe charakteryzują bohatera utworu, co należy uwzględnić w napisach);
- w miarę możliwości **zachowanie charakteru i stylu wypowiedzi bohaterów oraz rytmu** tych wypowiedzi. Chodzi o emocjonalny charakter wypowiedzi oraz o styl leksykalny (a nie fleksyjny czy foniczny), np. w przypadku używania gwary czy języka archaicznego. Jeśli nie ma możliwości zachowania tych elementów, należy je zasygnalizować za pomocą zastosowania odpowiedniej strategii, która pozwoli oddać charakter utworu w tym zakresie.

6. Informacje końcowe

Materiały źródłowe, które posłużyły do opracowania niniejszego Stanowiska Rekomendacyjnego w części dotyczącej ogólnych zasad tworzenia napisów dla niesłyszących:

- BAI (Broadcasting Authority of Ireland) Guidelines Subtitling ;
- BBC.Co.UK, Online Subtitling Editorial Guidelines v 1.1., compiled and edited by Gareth Ford Williams, 2009;
- Charte relative à la qualité du sous-titrage à destination des personnes sourdes ou malentendantes, Paris 2011;
- ITC Guidance on Standards for Subtitling, February 1999 (standardy przyjęte przez brytyjski organ regulacyjny Ofcom);

³ W przypadku napisów dla niesłyszących odbieranych za pomocą teletekstu lub których źródłem jest teletekst (np. dekodery cyfrowej telewizji kablowej), efekt końcowy, tj. położenie napisów na ekranie nie zależy od nadawcy, tylko od formatowania obrazu przez producenta odbiornika telewizyjnego/dekodera (w odbiornikach różnych producentów napisy mogą się wyświetlać inaczej).

- Jakie powinny być napisy? Raport z badania preferencji widzów na temat napisów telewizyjnych, Agnieszka Szarkowska, Monika Laskowska, 2014;
- Napisy dla niesłyszących - problemy i wyzwania, Izabela Künstler;
- Napisy dla osób niesłyszących i słabosłyszących – zasady tworzenia, opracowanie dla Fundacji Kultura bez Barrier, Izabela Künstler i Urszula Butkiewicz, 2012.